

ideological-semantic and linguistic. The analysis reveals the compositional, structural and linguistic features of these texts. The author of the study comes to the conclusion that, along with the narrative strategies of writers, this prose is characterized by deconstruction through the synthesis of genres, the plot-forming principle, the figures of the author, hero and reader, and language play.

Л.Г. Кісялёва

Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Цэнтра даследаванняў
беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі
e-mail: lgkis@mail.ru

УДК 821.161.3.09”18”

КАШТОЎНАСНЫЯ ПРЫЯРЫТЭТЫ Ў АЎТАРСКАЙ СТРАТЭГІІ ВІНЦЭНТА ДУНІНА-МАРЦІНКЕВІЧА

Ключавыя словы: аўтарская стратэгія, самапазіцыянаванне, каштоўнасныя прыярытэты, меркаваная чытацкая аўдыторыя, рэферэнтная група.

У артыкуле разглядаецца шэраг тэкстаў, у якіх В. Дунін-Марцінкевіч імкнўся сфармуляваць сваю аўтарскую стратэгію; аналізуюцца прычыны паступовай змены яго каштоўнасных прыярытэтаў; акрэсліваецца сацыяльная група, якая ўплывала на фарміраванне каштоўнасных арыентацый пісьменніка.

Даследаваць аўтарскую стратэгію В. Дуніна-Марцінкевіча, у тым ліку спосабы самапазіцыянавання, самаманіфестацыі, пэўны імідж, які ён імкнўся сабе стварыць, важна з некалькіх прычын. З аднаго боку, яго досвед – бадай, першая ў гісторыі нашай літаратуры спроба сфарміраваць канцэпт менавіта беларускамоўнага аўтара (і сёе-тое з таго, што было напрацавана ў гэтым кірунку В. Дуніным-Марцінкевічам, выкарыстоўвалі і пазнейшыя пісьменнікі). З другога боку, цікава прасачыць, як на стварэнне гэтага канцэпта ўплывалі розныя літаратурныя і нелітаратурныя інстытуцыі. В. Дунін-Марцінкевіч пакінуў дастатковую колькасць сведчанняў, у якіх знайшла адлюстраванне яго аўтарская самарэфлексія. І, вядома ж, яго пісьменніцкая стратэгія ўжо становілася аб’ектам аналізу – напрыклад, у даследаваннях І. Запрудскага [3]. Мне хацелася б дадаць некалькі ўласных назіранняў на гэтую тэму ў кантэксце праблематыкі дадзенай канферэнцыі.

Напачатку аўтарская стратэгія В. Дуніна-Марцінкевіча была досыць аморфная. Падобна да таго, што ён даволі цьмяна ўяўляў сабе сваю гіпатэтычную аўдыторыю, меў пэўныя цяжкасці з фармулёўкай уласнай пісьменніцкай місіі і каштоўнасных арыенціраў. Пра гэта выразна сведчыць, напрыклад, прадмова да зборніка “Гапон” (1855). Тут робіцца спроба растлумачыць, да каго і з якім мэсэджам звяртаецца аўтар.

Тычыцца яна выключна беларускамоўнай вершаванай аповесці “Гапон”, і гэта зразумела: польскамоўныя вершы і сцэнічны абразок, таксама ўключаныя ў гэтую кнігу, ніякіх адмысловых каментароў не вымагаюць. Паводле версіі В. Дуніна-Марцінкевіча, беларускае “апавяданнейка” напісана ім дзеля таго, “каб памешчыкі нашыя, выбіраючы сабе ў дапамогу канторшчыкаў, пільную ўвагу звярталі на іх характар і норавы, таму што тыя, злоўжываючы часам нададзенай ім уладай, дзеля ўласнай выгоды прыгнятаюць працавіты люд і праз гэта, найчасцей беспадстаўна, выклікаюць ягоную нянавісць на паноў” [6, с. 9]. Немагчыма паверыць, што аўтар не знайшоў сабе лепшага “апраўдання”, – але гэта так. Чаму ж для дасягнення гэтай вузкаспецыяльнай мэты давалося выкарыстаць такія неардынарны на той час сродак, як беларуская мова? Нібыта прадбачачы гэтае пытанне, В. Дунін-Марцінкевіч дае вычарпальны адказ: “Для таго пісаў жа яе на мове мужычкоў, каб часамі, прачытаная ім святочным днём, магла прыцягнуць іхнія сэрцы да паноў і інтарэсам агульнай карысці шчыльней іх з’яднаць; таксама каб знішчыць тую амаль прыроджаную неахвоту, з якой наш мужык становіцца на паслугу краю” [6, с. 9–10]. Натуральна, сёння такая адчайная саманадзейнасць пісьменніка выклікае збынтэжанае захапленне, але і ў XIX ст., калі літаратура здавалася (і была) амаль усёмагутнай, місія, якую ўсклаў на сябе В. Дунін-Марцінкевіч, не выглядала выканальнай. Працытую, напрыклад, безапеляцыйны вердыкт на гэты конт, вынесены ў 1889 г. М. Доўнар-Запольскім: “Кажется, несмотря на прекрасные намерения автора, нечего и доказывать, что труд его не соответствует высоким его целям” [2, с. 98].

Такім чынам, прадмова да зборніка “Гапон” дае падставы дыягнаставаць пэўныя праблемы з самапазіцыянаваннем аўтара. Ён быццам бы сам да канца не разабраўся, ці то складае карысныя гаспадарчыя парады для паноў (чамусьці ў рыфму і па-беларуску), ці то, апелюючы да сялян, замахваецца на пераўтварэнне спрадвечнай светабудовы. Вядома, фарміраваць колькі-небудзь уцямную аўтарскую стратэгію на такім хісткім падмурку досыць складана.

Неўзабаве, аднак, пазіцыя В. Дуніна-Марцінкевіча пачала набываць больш выразныя абрысы. Узнік новы аксіялагічны “лейтматыў” – асветніцкі: беларускамоўныя творы як сродак заахвочвання сялян да адукацыі. Мяркую, што падкарэктаваць уласную стратэгію, зрабіць яе больш стройнай і лагічнай В. Дуніну-Марцінкевічу дапамагла літаратурная крытыка. Крытык жа здатны растлумачыць сэнс творчасці пісьменніка не толькі чытачу, але вельмі часта – і самому пісьменніку. У 1855 г. П. Малышэвіч пад крыптанімам П. М. (Р. М.) адрэцэнзаваў у “Dzienniku Warszawskim” “Гапон” і “Вечарніцы” В. Дуніна-Марцінкевіча. Ён пісаў: “Мы перакананы, што багатыя думкамі творы Марцінкевіча заахвацяць не аднаго селяніна вучыцца грамаце, і калі, дзякуючы гэтым кнігам, вясковыя людзі запомняць толькі літары, можна лічыць, што мэта дасягнута, бо нават гэта дасць ім многа карысці ў будучым” [1, с. 59–60]. І ўжо

ўпрадмове да наступнага свайго зборніка “Цікавішся? – Прачытай!” (1856) В. Дунін-Марцінкевіч не толькі прыводзіць падноўленую фармулёўку сваёй місіі, але і, так бы мовіць, дзякуе за “падказку”: “...Ласкавая крытыка... адгадала мэту, да якой праз свае творы я адважыўся імкнуцца. Бо ці ж не слухна я раблю выснову, што праз іх наш селянін, заахвачаны да навукі чытання, паволі разаўе свой розум, ахоплены дагэтуль цемрай, а памякчаючы норавы, пазбудзецца ўкаранелых дрэнных звычак і заахвоціцца да выканання цяжкага прызначэння ў сваім жыцці” [5, с. 8–9].

І надалей В. Дунін-Марцінкевіч у асноўным выбудоўваў сваю аўтарскую стратэгію, паслядоўна акцэнтуючы гэтую адукацыйную функцыю ўласнай творчасці. У ролі сялянскага асветніка ён пачуваўся камфортна і ўпэўнена, яна павялічвала яго “сацыяльны капітал”, ухвалялася і падтрымлівалася тымі, чыё меркаванне ён шанаваў.

Нават пры сутыкненні з уладаю, з цэнзурнымі інстытуцыямі гэтая роля асветніка, як здавалася В. Дуніну-Марцінкевічу, давала пэўныя магчымасці для манеўру. Напрыклад, калі ў 1859 г. было забаронена выданне яго перакладу паэмы “Пан Тадэвуш”, В. Дунін-Марцінкевіч у лісце ў Галоўны цэнзурны камітэт, імкнучыся абараніць свой твор, паспрабаваў згуляць гэтым козырам: “...Всеавгустейший монарх наш, обратив особенно отцовское внимание на крестьян, желает как физического, так равно и морального улучшения их быта, а просвещение есть первою степенью к таковому. Я, действуя в духе правительства, впал на мысль для поощрения темного и с натуры ленивого нашего крестьянина к науке описывать его обычаи, обряды, традиционные предания и то в собственном его же диалекте...” і г. д. [4, с. 189–190].

Часам В. Дунін-Марцінкевіч нават даводзіў сваю асветніцкую місію да абсалюту, інтэрпрэтуючы ўласную творчасць як выключна сацыяльны праект, быццам бы зусім пазбаўлены нейкіх мастацкіх прэтэнзій і эстэтычнай каштоўнасці. Напрыклад, у 1868 г. у лісце да Я. Карловіча ён пісаў: “...Прыспешыць наш люд, ад прыроды разгультаены і здэмаралізаваны, да асветы – гэта прутком горы перакульваць. Таму надумаўся я заахвоціць яго да яе апавяданнейкамі з ягонага хатняга жыцця, на ягонай уласнай мове заснаванымі. Дзеля таго друкаваў іх польскімі літарамі, выракаючыся ўсялякіх эстэтычных формаў, тут жа побач змяшчаў зусім простыя, даступныя ўяўленням яшчэ не акрэсленым, польскія апавяданні і ўласныя вершыкі, дзеля таго толькі, каб цёмны мужык, зацікаўлены паданнямі, замешанымі ягонай уласнай мовай, з ахвотаю, вучыўся разам і польскай, айчыннай літаратуры, а з прыемнасцю спажываў родны колас, спазнаў бы адначасова і польскую ніву і тым самым паступова звыкаў і ўсё больш знаёміўся з родным пісьменствам. Няхай, аднак, не злуга спадара, калі ў маіх творах напаткаеце *quasi* польскай паэзіі, абдзёртую з усялякіх форм эстэтыкі, – я, пішучы апавяданнейкі не для дактароў і філасофіі, а для сялян,

прыбіраў тых дзетак майго духу не ў эстэтычныя сукенкі, а ў простыя народныя сярмяжкі, каб цёмны той народ не баяўся з імі пазабаўляцца” [4, с. 420].

Бадай, не варта прымаць усё напісанае ў гэтым лісце блізка да сэрца. Наўрад ці В. Дунін-Марцінкевіч адмыслова прыкладаў вялізныя намаганні, каб у яго тэксты ні ў якім разе не пракралася якаясьці “эстэтычная форма”. І наўрад ці, калі б ён сапраўды свядома змяшчаў у сваіх зборніках побач з беларускімі творамі “зусім простыя польскія апавяданні”, у гэтых кнігах маглі б апынуцца, напрыклад, душараздзіральная меладрама “Апантаны” ці вершаваная аповесць “Літаратарскія клопаты”, цалкам прысвечаная спецыфічным вытворчым і камерцыйным тонкасцям пісьменніцкай працы. Тое, што В. Дунін-Марцінкевіч піша ў лісце да Я. Карловіча, як і многія іншыя яго ацэнкі ўласнай творчасці, варта ўспрымаць не як шчырую споведзь, а як штосьці нахштальт маніфесту, у якім ужо зробленаму постфактум надаецца больш-менш стройная канцэптуальная форма. Відавочна і тое, што ў працытаваным фрагменце В. Дунін-Марцінкевіч “прыбядняецца” – як заўсёды. Гэтая гіпертрафаваная “сціпласць” – сталы элемент яго аўтарскай стратэгіі, правіла яго гульні. Немажліва пералічыць усе формы і формулы, у якіх увасабляецца такая ўдаваная “заніжаная самаацэнка”. Часам гэта зусім традыцыйныя, урачыстыя, цырымонныя клішэ, так званыя формулы аўтарскага самапрыніжэння, якія адсылаюць да старадаўняга літаратурнага этыкету (напрыклад, у прадмове да кнігі “Люцынка, або Шведы на Літве”). Часцей, аднак, гэта гулліва-жартаўлівыя звароты да чытача, калі аўтар, напрыклад, прапануе выкарыстаць яго твор для распальвання люлькі (у апошніх радках вершаванага апавядання “Багаславёная сям’я”). Альбо згадайма ўлюбёнае Марцінкевічава параўнанне сваіх кніг са снатворным сродкам (у адным з твораў вынесенае нават у загалолак: “З-над Іслачы, або Лекі на сон”). Няшмат знойдзецца пісьменнікаў, якім хапіла б самаўпэўненасці на такую сціпласць.

Як адну з праяваў гэтай “сціпласці” можна разглядаць нават маску войта Навума Прыгаворкі, якую В. Дунін-Марцінкевіч з задавальненнем прымяраў і ў творчасці, і ў жыцці. Такая аўтарская маска – гэта, мякка кажучы, не графскія тытулы, пад якімі любілі выступаць некаторыя іншыя беларускія пісьменнікі XIX ст. І часам бывае не вельмі проста зразумець, дзе В. Дунін-Марцінкевіч ператвараецца ў Навума Прыгаворку – і наадварот. А часам можна назіраць сімптомы своеасаблівага раздваення асобы ў чыстым выглядзе: напрыклад, у “Літаратарскіх клопатах”, у сцэне банкетавання аўтара з яго прыхільнікамі ў маёнтку Шчаўры. Кампанія спачатку падымае тост за Марцінкевіча, пазней другі – за Навума. І, што самае чароўнае, першы з іх у гэтай сцэне гаворыць пра другога ў трэцяй асобе.

Раздваенне – гэта ўвогуле прынцыповы момант для асэнсавання аўтарскай стратэгіі В. Дуніна-Марцінкевіча (а магчыма, і для разумення ўсёй беларускай літаратуры XIX ст., але гэта ўжо тэма для асобнай гаворкі). Гэтаксама, як сам ён раздвойваецца ў “Літаратарскіх клопатах”, раздвойваецца і яго адрасат. Здаецца, у выпадку з В. Дуніным-Марцінкевічам ёсць усе падставы размяжоўваць такія паняцці, як меркаваная чытацкая аўдыторыя (уяўны адрасат) і рэферэнтная група. Пра першае ўсё больш-менш зразумела. Мы ўжо пераканаліся: сам аўтар на пэўным этапе сваёй кар’еры маніфеставаў, што піша для сялян. У тыя часы для асобы з такім наборам сацыякультурных характарыстык, як у В. Дуніна-Марцінкевіча, – гэта амаль тое самае, што пісаць для іншапланецян, трансляваць інфармацыю ў бязмежны маўклівы неспазнаны космас. Місія велічная і паэтычна ўзнёслая ці крыху дзіўная – у залежнасці ад таго, як гэта будзе ацэнена і інтэрпрэтавана “зямлянамі”, да чыйго меркавання аўтар прыслухоўваецца і на чыю сістэму каштоўнасцей арыентуецца. Апошніх можна акрэсліць як “рэферэнтную групу” пісьменніка. Гэта тыя людзі, якія насамрэч і даюць аўтару адчуванне яго значнасці, небессэнсоўнасці таго, чым ён заняты, і прызначаюць “кошт” яго даробку.

Вось з гэтакімі людзьмі і сустракаецца аўтар у гасцінным маёнтку Шчаўры. І пасля тостаў за Марцінкевіча і за Навума, пасля шчырых і прыязных размоў гэтыя пані яшчэ і купляюць усе кнігі пісьменніка, якія ён прывёз з сабою: “За сто ўплацілі экзэмпляраў, просяць болей”. У “Літаратарскіх клопатах” гэтыя людзі пералічаны пайменна: лепяльчук пан Павел з Пацыйкова, Тадэвуш з Магілёўшчыны, пан Юзаф з таварышам – абодва з Віцебшчыны, пачцівыя пані Эдвард, Віктар і Станіслаў, а таксама пан Ян – дзедзіч Янова і, вядома ж, гаспадары маёнтка – Юлій і Артур. Некаторыя з названых В. Дуніным-Марцінкевічам асобаў ідэнтыфікаваны даследчыкамі. Усё гэта буйныя землеўласнікі, многія з іх бралі актыўны ўдзел у грамадска-культурным жыцці свайго краю. І У. Сыракомля ў сваёй рэцэнзіі адзначае, што ўвага і прыхільнасць такіх персонаў робяць пісьменніку гонар: “Імёны, якія ён называе, належаць асобам, вядомым у правінцыі асветай і добрай волі, спачуванне такіх людзей павінна пераканаць аўтара ў карыснасці выбранай ім прафесіі” [4, с. 136]. Але, безумоўна, і сам У. Сыракомля, зладзіўшы гэтымі сваімі рэцэнзіямі грандыёзную прамацыйную кампанію, пераконваў ужо не толькі аўтара, а ўсіх і кожнага ў “карыснасці прафесіі”, выбранай В. Дуніна-Марцінкевічам. І калі заможныя пані маглі падтрымаць пісьменніка матэрыяльна, то У. Сыракомля, прызнаны, паспяховы літаратар, шчодро надзяліў свайго калегу – пачаткоўца і пачынальніка – тым, што ў сацыялагічнай тэрміналогіі называецца “сімвалічным капіталам”.

Але не будзем забывацца, што рэферэнтная група В. Дуніна-Марцінкевіча далёка не вычэрпвалася вышэйпералічанымі панамі, а ўлучала ў сябе даволі шырокае кола неабыякавых людзей, у тым ліку

выбітніх культурных дзеячаў, некаторыя з якіх і самі спрабавалі пісаць па-беларуску, заахвочвалі і падтрымлівалі адзін аднаго. Калі разглядаць усю сукупнасць гэтых кантактаў, эпіцэнтрамі якіх у другой палове XIX ст. сталі Вільня, Мінск і Віцебск, мэтазгодна казаць пра адмысловую літаратурную “інстытуцыю”. Яна сцвярджала каштоўнасць не тое што асобных тэкстаў, а самой ідэі беларускамоўнай літаратурнай творчасці. Больш за тое, калі казаць менавіта пра беларускамоўную літаратуру, гэтакія асяродкі (правобразам якіх, бадай, варта лічыць філамацкае кола, што заахвочвала Я. Чачота зноў і зноў звяртацца да роднай мовы) былі ў XIX ст. адзінай рэальна ўплывовай сілай, якая мусіла (ці, прынамсі, імкнулася) выконваць усе магчымыя функцыі на матэрыяльным, культурна-палітычным і сімвалічным узроўнях.

Літаратура

1. Александрович, С.Х., Александрович, В.С. Беларуская літаратура XIX – пачатку XX ст. : хрэстаматыя крытычных матэрыялаў / С.Х. Александровіч, В.С. Александровіч. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1978. – 256 с.
2. Довнар-Запольский, М.В. “Тапон”: повесть в стихах на белорусском языке В. Дунина-Марцинкевича / М.В. Довнар-Запольский // Календарь Северо-Западного края на 1889 год. – М., 1889. – С. 89–99.
3. Запрудскі, І.М. Літаратурная чыннасць і “аўтарская стратэгія” В. Дуніна-Марцінкевіча ў 1840–50-я гг. // Запрудскі, І.М. Гісторыя беларускай літаратуры другой паловы XIX стагоддзя: асобы і творчыя лёсы / І. М. Запрудскі. – Мінск : БДУ, 2018. – С. 5–18.
4. Марцінкевіч герба Лебедзь : Дакументы і матэрыялы пра класіка беларускай літаратуры XIX ст. Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча / уклад., падрыхт. тэкстаў, пер. і камент. Г. Кісялёва. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – 472 с.
5. Dunin-Marcinkiewicz, W. Ciekawys? – Przeczytaj! : trzy powiastki i wierszyk ulotny / przez Wincentego Dunin Marcinkiewicza. – Mińsk : drukiem Jokiela Dworzeca, 1856. – 112 s.
6. Dunin-Marcinkiewicz, W. Hapon : powieść białoruska, z prawdziwego zdarzenia, w języku białoruskiego ludu napisana / przez Wincentego Dunin Marcinkiewicza. – Mińsk : nakładem księgarzy mińskich braci Bejlinów, drukiem Jokiela Dworca, 1855. – 125 s.

L.G. Kisialiova

The Yanka Kupala Institute of Literature Studies
the Center for Belarusian Culture, Language and Literature Research
of the National Academy of Sciences of Belarus
e-mail: lgkis@mail.ru

Value priorities in the author's strategy of Vintsent Dunin-Martsinkievich

Key words: author's strategy, self-positioning, value priorities, intended readership, reference group.

The article examines the texts in which V. Dunin-Martsinkievich formulated his author's strategy; analyses the reasons for the gradual change of his value priorities; outlines the social group that influenced the formation of the writer's value orientations.